

Шиян А. Г.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.12

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАПАСНОГО СУДДІ

Досліджено питання діяльності запасного судді під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції, проаналізовано норми Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року та чинного Кримінального процесуального кодексу України, які певною мірою стосуються цього учасника кримінального судочинства, висловлено пропозиції щодо удосконалення статусу запасного судді.

Ключові слова: суд першої інстанції, судове провадження, учасники судового провадження, запасний суддя.

Постановка проблеми. З прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) у вітчизняному кримінальному судочинстві з'явився новий учасник кримінального провадження – запасний суддя. Щодо нього статтею 320 КПК визначено, що «у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, повинен бути призначений запасний суддя, який перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судові провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Про призначення запасного судді робиться відмітка в журналі судового засідання. Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується. Судовий розгляд у такому разі закінчує суд у новому складі» (ч. 1, 2) [1].

Якихось інших конкретних положень, які б стосувались діяльності запасного судді під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції, КПК не визначає.

Аналіз ст. 320 КПК свідчить про відсутність в ній чітких вказівок щодо місця перебування запасного судді під час судового розгляду, його процесуальних повноважень до моменту заміни судді, який вибув із процесу (далі – основний суддя). Таке нечітке формулювання положень стосовно участі запасного судді призводить до неоднозначного їх застосування в судовій практиці, негативно впливає на безпосередність і повноту дослідження всіх обставин кримінального провадження, формування внутрішнього переконання, ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Саме тому дослідження питань діяльності запасного судді є необхідним й актуальним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вище вже зазначалося, що до прийняття КПК 2012 року вітчизняне кримінальне судочинство запасного суддю як учасника судового провадження не

знало. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. (далі – КПК 1960 р.) передбачав участь тільки запасного народного засідателя, щодо якого у ст. 259 визначалось: „у справі, для розгляду якої необхідний значний час, може бути викликаний запасний народний засідатель. Запасний народний засідатель перебуває в залі судового засідання з початку розгляду справи і в разі вибуття народного засідателя із складу суду заміняє його. Коли запасний народний засідатель при цьому не вимагає відновлення судових дій з початку, розгляд справи продовжується” [2].

Як свідчить судова практика, випадки залучення запасного народного засідателя до розгляду кримінальних справ не були поширеними. Таке становище не викликало у правників особливої зацікавленості стосовно питань діяльності запасного народного засідателя, тому всі публікації щодо нього переважно зводилися до повторення положень ст. 259 КПК.

Випадки участі запасного судді у кримінальних провадженнях також не носять поширений характер, у зв'язку з чим важливі питання його діяльності досі залишаються поза належною увагою процесуалістів. Останні публікації М.Є. Громової [3, с. 677-678], В.М. Тертишника [6, с. 468], В.М. Трофименко [4, с. 530-531], О.Г. Яновської [5, с. 321] та інших, в яких йдеться про запасного суддю, знову фактично зводяться тільки до повторення положень, але тепер уже статті 320 КПК України.

Нечіткість законодавчих положень щодо діяльності запасного судді, відсутність належних офіційних або доктринальних роз'яснень з цього питання призводить до неоднозначного тлумачення і застосування ст. 320 КПК України судами першої інстанції у практичній діяльності (приклади цього будуть наведені нижче). Така неоднозначність у діяльності суддів викликає необхідність дослідження положень КПК щодо процесуального статусу запасного судді у суді першої інстанції, їх застосування судами.

Метою дослідження є виявлення недоліків нормативно-правової регламентації участі запасного судді в судовому провадженні у першій інстанції, висловлення пропозицій щодо їх усунення. Відповідно до поставленої мети завданнями роботи є: проаналізувати кримінальну процесуальну регламентацію участі запасного судді в судовому провадженні у першій інстанції; виявити недоліки нормативно-правового регулювання цього питання; внести пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Розгляд цього питання вважаємо за доцільне розпочати з викладення обставин судового розгляду одного кримінального провадження, яке наочно показує, наскільки суди нашої держави неоднозначно тлумачать і застосовують положення ст. 320 КПК України у своїй практичній діяльності.

Після набрання чинності КПК України 2012 року в одному із районних судів Дніпропетровської області розглядалось кримінальне провадження стосовно обвинуваченого Б., якому інкримінувалося вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 187 КК. Оскільки із матеріалів кримінального провадження випливала необхідність його тривалого розгляду, у підготовчому судовому засіданні було

прийнято рішення про розгляд цього провадження трьома основними суддями, а також запасним суддею, про що було зазначено в ухвалі суду.

Протягом більш ніж річного розгляду даного кримінального провадження склад суду неодноразово (більш ніж десять разів) змінювався: замість одного із основних суддів, який пішов у відпустку, в розгляді справи брав участь запасний суддя. Після виходу із відпустки судді розгляд цього кримінального провадження був продовжений у первинному складі, кінцеве судове рішення (обвинувальний вирок) приймалося цими ж трьома основними суддями.

При цьому є потреба звернути увагу на інші обставини, якими супроводжувалась участь запасного судді в цьому кримінальному провадженні, а саме: 1) під час судових засідань запасний суддя знаходився поряд із основними суддями; 2) разом з основними суддями він брав участь у дослідженні доказів (ставив запитання допитуваним у суді учасникам і т. ін.).

Незважаючи на неодноразові заперечення сторони захисту проти таких дій суду, заявлені на цих підставах відводи всьому складу суду, в їх задоволенні судом було відмовлено. Свої рішення суд мотивував цілковитою відповідністю своїх дій нормам КПК України.

Ці неправомірні дії суду першої інстанції були скасовані рішенням Апеляційного суду Дніпропетровської області, який у своїй ухвалі вказав, що «відповідно до ст. 320 КПК України у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, повинен бути призначений запасний суддя, який перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судові провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Про призначення запасного судді робиться відмітка в журналі судового засідання. Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується. Судовий розгляд у такому разі закінчує суд у новому складі. Перевіркою матеріалів кримінального провадження встановлено порушення судом першої інстанції зазначених вимог кримінального процесуального закону, що є безумовною підставою для скасування ухваленого ним судового рішення. ... Надаючи оцінку зазначеним діям суду першої інстанції, колегія суддів вбачає порушення правил участі запасного судді у судовому розгляді кримінального провадження, а також заміни такого судді іншими суддями. Так, виходячи з приписів ст. 320 КПК України, суддя, який є запасним, протягом всього судового розгляду повинен бути присутнім у залі судових засідань, бути знайомим із матеріалами кримінального провадження, що дає йому змогу у разі вибуття судді замінити його і без зволікань продовжити судовий розгляд та завершити кримінальне провадження прийняттям судового рішення. ... Як вбачається з матеріалів кримінального провадження, зокрема журналів та технічних записів судових засідань, встановити, чи брав запасний суддя постійну участь у судовому провадженні, неможливо. Поряд з цим матеріалами кримінального провадження беззаперечно підтверджено, що після неодноразової заміни суддів запасним суддею його розгляд по суті, в порушення вимог ст. 320 КПК Укра-

їни, закінчено у первинному складі суду. Також, виходячи з матеріалів кримінального провадження, після заміни запасного судді іншими суддями питання про необхідність розпочинати судовий розгляд з початку судом на обговорення не ставилось та по суті не вирішувалось, що суперечить положенням ст. 319 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 409 КПК України, до підстав для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції належить істотне порушення вимог кримінального процесуального закону. Згідно зі ст. 412 КПК України, істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, зокрема у разі ухвалення рішення незаконним складом суду. Перевіривши матеріали кримінального провадження та надавши їм належну оцінку, колегія суддів доходить висновку, що судом першої інстанції не дотримано вимог кримінального процесуального закону щодо незмінності складу, а тому з цих підстав ухвалене ним рішення підлягає скасуванню».

До цього слід додати ще й те, що цією ухвалою зазначене кримінальне провадження було направлено до суду першої інстанції на новий судовий розгляд.

Аналіз таких неправомірних дій суду першої інстанції, що призвели до скасування апеляційною інстанцією прийнятого ним рішення і направлення кримінального провадження на новий судовий розгляд, свідчить, що вони були викликані тільки однією обставиною, а саме неправильним усвідомленням і тлумаченням положень ст. 320 КПК щодо участі і діяльності запасного судді під час судового розгляду. І причиною цього є нечітке і неповне формулювання положень цієї статті КПК України щодо запасного судді. Адже вони (як і викладена вище ухвала апеляційного суду) не дають відповіді щонайменше на такі запитання:

- де саме у залі судового засідання повинен перебувати запасний суддя: поряд з основними суддями, недалеко від них, чи там, де знаходяться інші учасники судового провадження;

- чи має право судова колегія проводити судові засідання у разі відсутності на них запасного судді з тих чи інших причин;

- чи має право запасний суддя, перебуваючи в залі судового засідання, користуватися в цей час процесуальними повноваженнями основних суддів, наприклад брати участь у дослідженні доказів, вирішувати клопотання, ухвалювати проміжні судові рішення разом з трьома основними суддями.

Вважаємо, що тільки системний аналіз, ретельне осмислення і усвідомлення положень КПК України стосовно функціонального призначення основних суддів і запасного судді, їх ролі у кримінальному провадженні можуть дати відповіді на ці запитання. Спробуємо їх знайти.

1. Так, стосовно місця знаходження запасного судді під час судового розгляду слід зазначити, що ст. 320 КПК вказує тільки на можливість його перебування «в залі судового засідання». Це означає, що запасний суддя не може бути у складі суддівської колегії, перебувати поряд з основними суддями,

оскільки в юридично не підготовлених учасників судового провадження це створюватиме враження, що він входить до складу суду і безпосередньо бере в ньому участь. Не повинен він перебувати й у тій частині зали судового засідання, де перебувають інші учасники судового провадження, оскільки це буде применшувати значення запасного судді як представника органу правосуддя, заважати йому належним чином сприймати обставини кримінального провадження.

На наш погляд, запасний суддя повинен перебувати недалеко від основних суддів, за окремим столом (наприклад, поряд з секретарем судового засідання). В цьому місці він матиме всі можливості для належного сприйняття обставин кримінального провадження, перебігу судового розгляду. Окрім цього, для заінтересованих учасників судового провадження такі умови забезпечать повний візуальний контроль за діяльністю запасного судді.

2. У залі судового засідання запасний суддя повинен перебувати постійно, на кожному судовому засіданні. За його відсутності основні судді здійснювати судовий розгляд кримінального провадження не можуть. Тільки за таких умов можна забезпечити належне сприйняття запасним суддею досліджуваних обставин, дотримання і виконання однієї із засад кримінального провадження про „безпосередність дослідження показань, речей і документів”, передбаченої п. 16 ч. 1 ст. 7 КПК України.

3. Запасний суддя до заміни основного судді не вправі виконувати його функцію, оскільки це буде означати, що судовий розгляд здійснюється не трьома, а чотирма суддями. Тому запасний суддя разом з основними суддями не може брати участь у дослідженні доказів, обговоренні і вирішенні заявлених клопотань, обговоренні і прийнятті проміжних судових рішень як на місці, так й у нарадчій кімнаті. Безперечно, що запасний суддя не повинен мати будь-якого відношення і до прийняття остаточного судового рішення, ухваленного основними суддями.

На наш погляд, однією з причин, що сприяють суддівським колегіям припускатися згаданих помилок, є відсутність належної кримінальної процесуальної регламентації статусу запасного судді під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції. Вважаємо, що цю прогалину у законодавстві можна усунути частково зміненням і доповненням змістом ст. 320 КПК України у такій редакції:

«1. У кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, повинен бути призначений запасний суддя, який постійно перебуває в залі судового засідання протягом всього судового розгляду на спеціально виділеному для нього місці недалеко від основного складу суду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судове провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Про призначення запасного судді робиться відмітка в журналі судового засідання.

2. До заміни основного судді запасний суддя не користується правами судді. Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується. Судовий розгляд у такому разі закінчує суд у но-

вому складі».

На основі проведеного у цій статті дослідження можна дійти такого **висновку**: існуюча кримінальна процесуальна регламентація участі запасного судді в судовому провадженні має певні прогалини, які потребують невідкладного удосконалення, оскільки їх існування призводить до суддівських помилок.

Проведене наукове дослідження не вичерпує усього комплексу проблем у питаннях реалізації права учасників кримінального провадження на справедливий судовий розгляд. На наш погляд, такими напрямками наукових розвідок можуть бути питання, які стосуються участі в судовому провадженні запасних присяжних.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-УІ від 13.04.2012. – Х. : Право, 2013.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Одиссей, 2010.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012.
4. Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013.
5. Кримінальний процес : підруч. / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літ-ри, 2013.
6. *Тертишник В. М.* Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – К. : Алерта, 2014.

Шиян А. Г. Необходимость усовершенствования уголовного процессуального статуса запасного судьи. Исследованы вопросы деятельности запасного судьи в ходе рассмотрения уголовного производства в суде первой инстанции, проанализированы нормы Уголовно-процессуального кодекса Украины 1960 г. и действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, определенной мерой касающиеся этого участника уголовного судопроизводства, внесены предложения по усовершенствованию его статуса.

Ключевые слова: суд первой инстанции, судебное производство, участники судебного производства, запасной судья.

Shyyan A.G. Necessity of improvement criminal procedural status of reserve judge.

The problem of reserve judge during the criminal proceedings in the trial court. Based on the analysis of jurisprudence, the Criminal Procedural Code of Ukraine of 1960 and the Criminal Procedural Code of Ukraine, which to some extent by applying to the criminal justice system, it is proved that the activity of reserve judge in court proceedings legislation is not properly regulated. Not quite accurate and clear provisions of article 320 of CPC of Ukraine creates conditions for violation of the accused's rights by the courts to ensure a fair trial, leading to the abolition of judicial decisions in criminal proceedings delay.

Correcting this situation is possible only subject to the necessary changes and additions to the art. 320 of the CPC of Ukraine, to establish that the alternate judge should always be in the courtroom throughout the trial to a special place for him near the main body of the court, which will provide him the opportunity to properly perceive the circumstances of the criminal proceedings, the course of the trial, and for interested participants of the proceedings - the full visual control over the activities reserve judge; in the absence of a judge to perform the main trial criminal proceedings can not; to replace the main judge he is not entitled to perform rightly function. Upholding such amendments in respect of reserve judge will eliminate ambiguous interpretation and application of art. 320 of the CPC of Ukraine in practice, making unjust decisions.

Keywords: trial, court proceedings, participants of proceedings, reserve judge.

Надійшла до редакції 15.12.2014